Kritika

könyv színház képzőművészet könyv színház képzőművészet könyv színház képzőművészet

Bence Erika

Ironikus visszarendeződések

Závada Pál: *Idegen testünk*. Magvető, Budapest, 2008

Hajlamosak vagyunk az azonos szerzőjű prózaművek egymásutánját regényfolyamként értelmezni, különösen, ha azokban analóg beszédmódokat, regényalkotó elveket, jelenségeket, illetve más (pl. szereplői) azonosságokat fedezhetünk fel. Závada Pál *Idegen testünk* című 2008-ban napvilágot látott regényét is megpróbálta a kritika előző három, egymáshoz lazán kötődő regényének (*Jadviga párnája* [1997], *Milota* [2002], *A fényképész utókora* [2004]) összefüggésében értelmezni – s egy ilyen szemlélet értelmében azok folytatásaként tárgyalni. Leginkább a harmadik regényhez kapcsolható, nemcsak az egyik szereplő (Dohányos László falukutató és a második világháború utáni rendszer minisztere) mindkét regényben való felbukkanása és a történetben kibontakozó több-kevesebb szerepe miatt, de az etnikai kérdések, fajeszmék (különösen a zsidókérdés), illetve a „másság" szemszögének érvényesítése révén is.

A Závada-könyvek olvasása közben – elsősorban a családregény jelleg és a második világháború eseményeinek megjelenítése okán – Gion Nándor családregény-tetralógiája is hasonlóként juthat eszünkbe. Különösen az elcsatolt országrészek (Závadánál Erdély, Gionnál a Délvidék) visszavételének eseményeit ironikus hangvétellel elbeszélő részletek kapcsán. Mindkét regényben a bornírt erőszak alkalmazásáról folyik – többek között – diskurzus. Gion *Ez a nap a miénk* (1997) című regényében az „ezer évig tartó nap" jóslata telítődik – legalábbis Rojtos Gallai beszédében – a kétely hanghordozásával („A szerbek nem felejtik el, hogy megdöngették templomtornyaikat, és hogy kiloccsantották a harangozójuk agyvelejét." [Gion 1997. 12.]), míg az *Idegen testünk* Erdély visszafoglalásáról („a nem-

zet ölébe való visszatérté"-ről [Závada 2008. 32.]) közvetít ellentmondásos véleményeket és értelmezéseket (pl. Urbán Vince tudósításában, az elbeszélő iróniája révén; „sajátjaink gépfegyvertüzét véltük például ellenséges támadásnak, és emiatt bőszülve föl irtottunk ki majd' egy egész falut" [104]). Azonban mind a Závada-opuson belül, mind a Gion-regénnyel való összehasonlítás során inkább a korábbihoz vagy a másikhoz viszonyított eltérések, eltávolodások bizonyulnak szembetűnőbbeknek. Az *Idegen testünk*ben teljes mértékben megváltozik a történések tere, hiszen az előző három regény közül csak *A fényképész utókora* meghatározott eseményei játszódnak Pesten; szociokulturális szempontból pedig rurális és kisebbségi etnikai közösségekhez kötődnek. Igaz ugyanakkor, hogy mindegyikben fontos szerepet játszik a medialitás, a jelentések közvetítettsége különböző hordozók által. *A fényképész utókorá*-ban pl. egy fényképen láthatók az elbeszélt és a fénykép korához képest majdan kibontakozó történet kulcsfigurái. Az új Závada-regényben pedig Weiner Janka – katolizált zsidó – fényképésznő (fényképei a szöveg bizonyos szintjein ugyancsak a jelentéstovábbítás szerepét töltik be) műteremlakásában jön össze egy etnikai és ideológiai hovatartozás szempontjából rendkívül vegyes összetételű, de rokoni, baráti, illetve szerelmi szálak összefűzte társaság, hogy egyetlen nap perspektívájából nyíljék kilátás a társadalom- és családtörténeti múltra, s a „megállított idő" nézőpontjából láthassunk rá – az elbeszélő által beemelt – jövő képeire. A múltnak a Trianon előtti, tehát monarchikus időkben játszódó korszakából egyrészt a német faiparos Flamm, másrészt a zsidó-kálvinista Weiner család összefonódó történetének részletei elevenednek meg előttünk, az 1944 utáni jövő pedig egy – az aktuális hatalmi viszonyokhoz képest – reakciós összeesküvés lelepleződésének jeleneteiből áll össze. Az összehasonlítás alapjául szolgáló Gion-tetralógia megjelenítette események viszont jobbára lineáris rendben követik egymást, s az *Aranyat talált* (2002) Pesten játszódó részletei kivételével egyetlen mikroközösségre, a délvidéki Szenttamás világára koncentrálódnak. Analóg szövegszervező momentumként értelmezhető viszont az a folyamatos diskurzus, amelyet az *Idegen testünk* és a Gion-regények, pl. az *Ez a nap a miénk* különböző nemzeti-etnikai-vallási közösségekhez tartozó szereplői is folytatnak nemzeti, nyelvi és faji kérdésekről, illetve a korszakot, a második világháború időszakát meghatározó ideológiákról, mindenekelőtt a náci és a kommunista eszmékről. De míg Gion műveiben e nézeteket elsősorban a szociális helyzet határozza meg, illetve (mint Peter Krebs esetében) egyéni-személyi illúziók táplálják, addig Závada vizsgált regényében – a szereplők intellektuális beállítottsága következtében – erős fajelméleti és ideológiai töltetekkel szervesülnek. S mintha a vajdasági magyar szerző

regényeiben ezek a nemzeti és ideológiai különbözőségek is – legalábbis egyazon faluközösségen belül – könnyebben áthidalhatók lennének (pl. Rojtos Gallai és Török Ádám rejtegeti a zsidó Lusztig Mártont, a józan szerbek és magyarok kölcsönösen igyekeznek menteni egymást a változó irányú megtorlások idején); noha van ilyenre példa a Závada-regényben is (az ultranacionalista és antiszemita Flamm Johannka pl. a zsidó Weiner Jankába szerelmes, meg is menti az elhurcoltatástól, s később Janka is tesz sikertelen kísérletet a fiatalember kivégzés alóli felmentetése érdekében etc.). Megegyező tanulsága azonban mindkét regénytetralógiának az, amit a Závada-recepció „a történelmi tömegek katasztrófája"-nak nevez. A mikroközösségek életében ugyanis legtöbbször megvannak a közös alapok (családi, nemzedéki, baráti és szerelmi kötődések), amelyekre a békés egymásmellettiség intézménye és formái épülhetnek – ugyanakkor a tömegélmények (háborúk, forradalmak és hatalomváltások) szükségszerűen rombolják le ezeket és fordítják szembe a közösségeket még úgy is, hogy alapvetően nem ellenségei egymásnak, és egyénileg nem kérdőjelezik meg a más entitás létjogosultságát, pláne nem veszélyeztetnék létét és szabadságát. Ebből a Závada-regényben rendkívül groteszk jelenetek is képződnek. Flamm Johannka pl. a vágyott asszony, Weiner Janka lakásán, az említett összejövetelen tart súlyos antiszemita beszédet (pl. a „kaftánból kivetkőzöttek […] befülledt kipárolgásá"-ról [191]), Janka mégsem utasítja rendre, mi több, barátnője, a szintén zsidó Emma kérdésére – „Kikről beszél ez?" – ironikusan válaszolja: „rólunk, édesem" (191).

Voltak, akik megszámolták: Weiner Janka Fővám téri lakásában, azon az estén, amikor – mint a fényképezés pillanatában – „kimerevedik" idő és kép, pontosan tizenhatan vannak. A korszak és ideológiáinak, szellemi hovatartozásainak és létbeli affirmációinak tipikus képviselői: a katolizált, de zsidó-kálvinista családban nevelkedett háziasszonyon és unokanővérén, a textilkereskedő Emmán, annak kiskorú gyermekén és később érkező munkaszolgálatos férjén kívül jelen van a nevét Flóriánra magyarosította, katonatiszt Flamm Imre, a már említett nyilaskeresztes Johannka bátyja (a testvéri szembenállásnak ez a formája és a névmagyarosítás jelensége a Gion-történetben is releváns tényező: Peter Krebs Keveházira magyarosítja nevét, és folyamatos összetűzésben áll bátyjával, Stefi Krebsszel, aki SS-katona lesz), a családi vagyonjogi harcban kisemmizett unokafivérük, az újságíró és helyezkedő Urbán Vince, Iharos Bálint fajvédő és hordószónok, Weiner Janka egykori vőlegénye, Raposka Károly opportunista kulturbundos, valamint butácska, féltékeny felesége, Sári, Dohányos László mondvacsinált falukutató, nőcsábász és későbbi miniszter, Geiger Mária konzumnő etc. Vitatkoznak, eszmét cserélnek, történeteket mondanak, s

szinte valamennyien megejtik, megtartják elfogult, elvakult vagy ideológiáktól terhelt, frusztrációk, illetve sértettségek átitatta eszmefuttatásaikat/beszédeiket. Ezeknek – a későbbi események igazolta – tragikuma abban rejlik, hogy önmagukban igaznak tűnnek, más színtereken mégis mások (sokszor a közelállók) vesztét okozzák. Miként Gion történelmi regényeinek egyik legdöbbenetesebb következtetése, az *Idegen testünk* tragikus felismerése is, miszerint egyszerre többféle történelmi igazság és emlékezet létezik, ezért a „*nemzettestben*" gondolkodók alkotta társadalmi közösségek mindig is *idegen*ként tekintenek saját „testük" bizonyos részeire; csoportokra és entitásokra. S ami még szomorúbb valóság: az idegenség megszüntetésére tett eddigi valamennyi kísérlet súlyos társadalmi katasztrófákhoz vezetett a történelem folyamán.

A Weiner Janka lakásán tartózkodók, a spontán szemlélődők és a beszédmondók is, valamennyien a ház asszonyához képest, vele összefüggésben nyilatkoznak és alkotnak véleményt, vagy úgy, hogy szerelmi viszony, illetve vonzalom kapcsolta/kapcsolja őket hozzá, intellektusukkal neki szeretnének imponálni, vagy – miként a jelen levő nők – féltékenységükből, kisebbségi érzetükből kifolyólag szeretnék túlszárnyalni, esetleg – miként Emma unokanővére – érzelmileg és intellektuálisan is függnek tőle: vele együtt képesek elviselni az életet. E kötődésekből kifolyólag a testnek nemcsak metaforikus, hanem konkrét jelentései is megképződnek a történetben, leginkább úgy, hogy a jelen levő férfiak a „szellemi érintkezés"-en túl testi mivoltában is meg szeretnék, vagy már meghódították Jankát. A testnek emellett a testi-lelki jóbarátság-, az „egy test, egy lélek" házasság-, a testi bájakból prosperálás-, illetve a fizikai megsemmisülésjelentései is konkretizálódnak a regényben. A „nemkívánatos" tömegek fizikai megsemmisítésének szándékát hordozzák a gondolkodásformáló aktuális ideológiák is, a fajelméletek, amelyeknek a társaság tagjai közül többen is áldozatul esnek majd.

A párhuzamosan futó és beidézett időstruktúrák az elbeszélői megszólalásokat is nagyban meghatározzák/befolyásolják: folyamatos olvasói vizsgálódás tárgya lehet a „ki beszél" problematikája. Ugyanis nemcsak arról van szó, mint *A fényképész utókorá*-ban, vagy az analógiaként felhozott Gion-regényekben, miszerint bizonyos tartalmak esetében megszólal a „többes orgánum"; kollektív látásmód (a „miénk" nézőpontja) formálja a szöveget – de bekezdéseken, sőt mondatokon belül is változik a beszélő kiléte; a harmadik személyű elbeszélő beszéde átmenet nélkül válthat a szereplői átélés és belső látás indukálta megnyilatkozásokra. A beemelt kordokumentumok (pl. fajvédő programok, kiáltványok, újságcikkek és bírósági jegyzőkönyvek) szövege mellett a Gábor Emma és munkaszolgá-

latos férje, Dezső, illetve fiuk, Palcsi között zajló levelezésbe is betekintést nyerünk. Ennek darabjai többször is meg-megszakítják a narráció(k) fő vonalát. A regénynek e rétegét, a levelezés tartalmait, több recenzens is igen megrázó kortörténeti vonatkozásokként tárgyalta. Magunk inkább a kétségtelenül tragikus história modorosságba, groteszkbe fordulását észrevételeztük. Mert van abban valamiféle – tényleg döbbenetes – groteszk vonás, ahogy a holokauszt potenciális áldozatai képtelenek értelmezni és átlátni helyzetük valódi súlyosságát, miközben – ehhez képest legalábbis – pitiáner anyagi gondjaikkal és házaséletük zavaraival vannak elfoglalva. A túlbonyolított és borgőzös szónoklatok regénybeli közvetítettsége pedig talán épp azt a hatást váltja ki, amiért is bekerültek a szövegtörzsbe: elhatárolódunk és idegenkedünk e tartalmaktól.

Az olvasás meghatározott pontján túl fölösleges és lehetetlen törekvéseknek minősülnek az elbeszélői szólamok azonosítására tett kísérleteink, miközben felismerjük, hogy az *Idegen testünk* épp ezáltal hatásos és magával ragadó sodrású regény.

Patócs László

„A térkép időt nem mutat”

A határátlépés formái Schein Gábor *Bolondok tornya*[1] című művében

Elmegyógyintézet, angyali titkárnő, rejtély, titkos üzenet, menekülés, CNN, időutazás. Ezeket hallva az ember inkább gondolna egy hollywoodi kasszasikerre – és ezt a képzetet erősíti két „elismert” pornószínész szövegben fellelhető neve is –, mintsem egy 2008-ban megjelent verses regényre. Mégis az utóbbi az igazság, a tettes Schein Gábor, a tett pedig *Bolondok tornya* néven íródott bele a magyar irodalomba. Mint azt Bányai János kritikájában[2] olvashatjuk, ebben a műben egyszerre van jelen vers és elbeszélés, de a kortárs verses regény paradigmájától eltérően – példaként Térey János és Szálinger Balázs írásait említi – Schein művében nem a versre esik a hangsúly, hanem az elbeszélésre. A szerző több elbeszélőt megszólaltat-

[1] Schein Gábor: *Bolondok tornya*. Pécs: Jelenkor, 2008. 62 p.
[2] Bányai János: *Utazás a bolondok tornya(i) körül*. = Híd, 2008/7., 81–84. o.